

VLADIMÍR PETLACH

POKUSY O PROSAZENÍ VIVENTE REGE V POLSKO-LITEVSKÉM SOUSTÁTÍ NA SEJMU V ROCE 1661

„Jan Kazimír, z Lásky Boží král Polska etc., oznamujeme Těm, jimž to vědět náleží, že majíce ohled na to, že Nám Pán Bůh nedal potomstva, kterého by jsme mohli Rzeczypospolitej zasvětit a uvažující, že obvykle po smrti králů nebezpečí Rzeczypospolitej hrozí a chtějíce dokonce i po Našem úmrtí Otčinu Naši od škodlivých pretendentů ochránit, jakož i po Naší smrti bránit i nebezpečnému povstání. Ne pouze jsme zvolili a volíme, ale žádali jsme a žádáme, aby Pánové Rady a Úředníci Naši Obou Národů *exnunc* za života Našeho, se o obranu a podporu Nástupce po smrti Naší na trůn a o urychlenou Elekcí postarali a vzali na sebe základní odpovědnost a aby Stav Rytířský do těch úmyslů přemluvili, k čemuž jim plnou moc dáváme...“¹ Takto začíná instrukce, kterou se Jan II. Kazimír obrací na čelné magnáty, aby mu byli nápomocni při prosazování elekcí *vivente rege*. Vláda posledního Vasovce na polském trůně je plná zlomových historických událostí, ale problematice *vivente rege*, tedy volbě nového krále za života krále stávající, je věnováno překvapivě málo pozornosti. Soubor událostí kolem volby *vivente rege* poněkud zapadá ve stínu kozáckého povstání nebo „potopy“. Přitom popisované události mají pozdější polský vývoj větší vliv než by se mohlo zdát.

Samozřejmě, že by bylo liché tvrdit, že se polská historiografie této problematice nevěnuje, ale jistě stojí za povšimnutí, že v určitém srovnávání klade mnohem větší důraz na reformní snahy Jana Sobieského a reformních pokusů posledního Vasovce si všímá hlavně jako příčiny pozdější občanské války známé pod názvem „Rokosz Lubomirski“.² Zařazení volby *vivente rege* do širšího dějinného

---

¹ L u b o m i r s k i, Jerzy: *Jawnej niewinności manifest, Bogu, Światu, Ojczyźnie przez Jásnie Wielkomożnego Jego Mći Páná, P. Jerzego Sebastiana Hrabie na Wiśniu y Járosławiu Lubomirskiego, Marszałká Wielkiego, Hetmána Polnego Koronnego, Generáta Málopolskiego, Krakowskiego, Chmielnieckiego, Nizynskiego, Pereásławskiego, Olsztyńskiego, Każimierzskiego Staroste podany z przydaniem perspektiwy na proces responzu ná informatią discursu ziemianina y inszych rzeczy wiadomości godnych Roku pańskiego 1666*, s. 18–21.

² Některé práce k problematice *vivente rege* a k rokosi Lubomirského – C z a p l i ň s k i, Władysław: *Opozycja wielkopolska po krwawym potopie*. Kraków 1930; t e n t ý ž : *Pró-*

kontextu je pochopitelně správné a žádoucí. Na druhou stranu je třeba podtrhnout fakt, že oba dva panovníci se nacházejí na opačných pólech sympatií polských historiků a podle toho vypadá i celkové hodnocení jejich činností.³

Hlavním cílem studie, ohraničené léty 1658 – 1661, je představit volbu *vivente rege* a s ní spojenou reformu hlasování valného sejmku jako královskou politiku, která mohla mít rozhodující dopad na pozitivní vývoj polsko – litevského soustátí. V tomto smyslu je třeba vnímat neprosazení královského plánu jako nevyužitou příležitost, která už se nikdy nebude v budoucnosti opakovat. Takovýto názor je jistým posunem oproti polskému pojetí, které akcentuje především Sobieského reformní pokusy, ale opomíjí skutečnost, že proti tomuto panovníkovi existovala po celou dobu jeho vlády silná magnátská opozice, kterou neměl šanci na politickém poli porazit.⁴ Naopak Jana Kazimíra v období po uzavření míru se Švédskem uvedený problém tolik netížil, o čemž svědčí snaha opřít reformní politiku o čelní magnáty – Litva byla v drtivé většině prokrálovská.

Situace v polském království a litevském knížectví, které byly od roku 1569 definitivně spojeny v Rzeczpospolitą obou národů, byla v padesátých letech 17. století velmi znepokojivá. Zasloužilo se o to kozácké povstání, které se roku 1648 rozhořelo na Ukrajině a které, s výjimkou krátkých období příměří, trvalo skoro dvacet let,⁵ dále vojska Moskevské Rusi, která v letech 1654/55 dobyla skoro celou Litvu,⁶ a švédské armády, které se v roce 1655 prohnaly jako potopa korunními vojvodství-

---

ba reform państwa w czasie najazdu szwedzkiego, Polska w okresie drugiej wojny północnej 1655 – 1660, Warszawa 1957; K e r s t e n , Adam: *Stefan Czarniecki 1599 – 1665*. Warszawa 1963; O l s z e w s k i , Henryk: *Sejm Rzeczypospolitej epoki oligarchii 1652 – 1763*, Poznań 1966; B ą k o w a , Joanna: *Szlachta województwa krakowskiego wobec opozycji Jerzego Lubomirskiego w latach 1661 – 1667*. Warszawa 1974; O c h m a n n , Stefania: *Sejmy z lat 1661 – 1662, Przegrana batalia o reformę ustroju Rzeczypospolitej*. Wrocław 1977; N a g i e l s k i , Mirosław: *Rokosz Jerzego Lubomirskiego w 1665 roku*. Warszawa 1994; P ł a z a , Stanisław: *Rokosz Lubomirskiego*. Kraków 1994.

³ Na tomto místě je třeba podotknout, že obě nejnovější monografie o Janovi Kazimírovi se snaží tohoto panovníka částečně rehabilitovat. Historické hodnocení Sobieského je v polské historiografii tradičně kladné. W a s i l e w s k i , Tadeusz: *Ostatni Waza na tronie polskim*. Katowice 1984; W ó j c i k , Zbigniew: *Jan Kazimierz Waza*. Wrocław 1997.

⁴ „Magnátská“ je v II. pol. 17. st. klíčové slovo. Proti Sobieskému stály po celou dobu jeho vlády mocné litevské rody Sapiehů a Paců. Litevský velký hejtman hejtman Kazimierz Sapieha dokonce dělal takové obstrukce, že v roce 1683 přivedl litevská vojska na hlavní sraz s zpožděním, kvůli čemuž musel král odtáhnout k Vídni bez něho. Litevci do žádné bitvy s Turky nezasáhli a zapsali se do paměti pouze rabováním středního Slovenska. Více o magnátské opozici za Sobieského, W ó j c i k , Zbigniew: *Jan Sobieski 1629 – 1696*, Warszawa 1983, s. 347, 409–442.

⁵ K a c z m a r c z y k , Janusz: *Bohdan Chmielnicki*, Wrocław 1988; W i d a c k i , Jan: *Kniaz Jarema*. Katowice 1988; W ó j c i k , Zbigniew: *Wojny kozackie w dawnej Polsce*. Kraków 1989.

⁶ K o t ł u b a j Edward: *Życie Janusza Radziwilla*. Vilno 1859; K u b a l a , Ludwik: *Wojna Moskiewska r. 1654–1655*. Szkice historyczne, Warszawa 1910; W ó j c i k , Zbigniew: *Traktat andruszowski 1667 roku i jego geneza*, Warszawa 1959; O c h m a n s k i , Jerzy: *Historia Litwy*. Wrocław 1982; R a c h u b a , Andrzej: *Opozycja litewska wobec wyprawy Jana Kazimierza na Rosję 1663/64*. Kwartalnik historyczny LXXXIX, 1982.

mi a s výjimkou Lvova obsadily všechna důležitá centra Rzeczpospolité.⁷ Ani stav na domácím kolbišti nebyl ideální, neboť zásada jednomyslnosti a od roku 1652 i právo *liberum veto* značně ochromovaly možnosti efektivního rozhodování polského valného sejmů,⁸ čímž se samozřejmě stávala obrana proti vnějším i vnitřním nebezpečím málo pružnou a neúčinnou. Dalším vážným problémem byl rostoucí hospodářský úpadek a s ním související finanční krize, kvůli které docházelo ke stále většímu zadlužení nižší šlechty, která byla nucena hledat obživu v magnátských službách, čímž se stále zvětšovala klientela vyšší šlechty. Výsledkem těchto politicko – společenských proměn bylo zvýšení závislosti šlechty na magnátech a proslulá šlechtická volnost se stávala fikcí.⁹ Také z mezinárodního hlediska ztrácelo Polsko svoji prestiž a stávalo se jen figurkou v evropské politické hře, jejímiž hlavními protagonisty byla na jedné straně Francie a Švédsko, na druhé pak Habsburkové, Braniborsko a stále více silící Moskevská Rus.

Hrozící katastrofu si jasně uvědomovaly politické a morální elity země, kterým bylo jasné, že s nastávající situací je třeba něco udělat. Královským příspěvkem na dané téma byl návrh na zavedení volby *vivente rege*, který ale nebylo možné prosadit bez zásadní reformy týkající se způsobu rozhodování valného sejmů, tedy odstranění *libera veta*, odstranění jednomyslnosti a zavedení většinového systému. První myšlenky týkající se reformy se začaly v královském okolí rodit již v době slezského exilu v letech 1655 – 56,¹⁰ ale konkrétní projekt byl představen až na senátorskou – šlechtickou konvokaci, která se sešla v únoru 1658.¹¹

Za celým projektem *vivente rege* zjevně stála královna Marie Ludvika, která byla velmi schopnou, energickou a v určitých chvílích také patřičně bezohlednou političkou. Marie Ludvika zacházela ve svých návrzích tak daleko, že požadovala, aby celá vláda přešla do rukou krále a senátu, v němž zasedali hlavně magnáti. Její nápady však tlumila většina magnátů, kteří byli z tak radikálních návrhů zděšeni, neboť královnu právem podezřívali, že jejím pravým cílem je zavedení absolutistické vlády. Hlavně pro tyto snahy nebyla královna v kruzích polské šlechty příliš oblíbená a dá se říci, že některými šlechtici byla až nenáviděna.

⁷ K u b a l a , Ludwik: *Wojna szwecka w r. 1655 i 1656*. Lwów – Warszawa 1913; t e n t ý ž : *Wojna brandenburgska i najazd Rakoczege w r. 1656 i 1657*. Lwów – Warszawa 1918; t e n t ý ž : *Wojny duńskie i pokój oliwski 1657–1660*. Lwów 1922; K e r s t e n , Adam: *Stefan Czarniecki 1599–1665*. Warszawa 1963; E n g l u n d , Peter: *Nepřemožitelný*. Praha 2004.

⁸ K o n o p c z y ŋ s k i , Władysław: *Liberalum veto*, Kraków 1918; C z a p l i ŋ s k i , Władysław: *Dwa sejmy w roku 1652. Studium z dziejów rozkladu Rzeczypospolitej szlacheckiej w XII. wieku*. Wrocław 1955.

⁹ C z a p l i ŋ s k i , W.: *Próba reform*, s. 321; též O c h m a n n , S.: *Sejmy*, s. 10–11.

¹⁰ R a d z i w i ł ł , Albrecht Stanisław: *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, tom III: 1647–1656, P r z y b o ś , Adam – Żelewski, Roman (edd.). Warszawa 1980, s. 445–447.

¹¹ K o c h o w s k i , Wespasjan: *Historia panowania Jana Kazimierza*, tom I, R a c z y ŋ s k i , Edward (ed.). Poznań 1840, s. 340–341. Jedná se o výbor z dvou kronik Kochowského – *Climater*, tom II a III, které Raczynski uspořádal do uváděné podoby; též C h r a p o w i c k i , Jan Antoni: *Diariusz, część I: lata 1656 – 1664*. W a s i l e w s k i , Tadeusz (ed.). Warszawa 1978, s. 151–155.

Druhou polohu těchto nálad docela pěkně vystihuje krátký úryvek z paměti Jakuba Łoša, který se rozohňoval: „Ta pekelná megera popletla senátory, úředníky a *custodes legum* tak, že se jmenovaní vrhli do podpisování elekční konstituce tak dalece, že jí byly víc než dva archy popsané.“¹²

Základním úkolem již zmiňované varšavské konvokaci bylo projednání důležitých reforem, které se týkaly změn v systému úřadování polského sejmu. Projednávaný projekt byl jakýmsi kompromisem mezi původními návrhy královny a mezi návrhy magnátů, jejichž hlavním mluvčím byl v této fázi łęczycký vojvoda Jan Leszczyński, skládal se z devíti bodů, z nichž se ale prvních pět týkalo aktuálních problémů Rzeczpospolité, jako byly vztahy s okolními státy, náboženská tolerance nebo výplata žoldu pro vojsko. Až ostatní body se týkají ohraničení svobody *liberum veto* a zavedení 2/3 většinového systému v rozhodování.¹³ Jak už bylo v polských poměrech téměř zvykem, senátorská konvokace nakonec nevynesla žádné rozhodnutí a odložila projednání reforem na pozdější dobu. Rozhodnutí nepadlo ani na sejmech v letech 1658 a 1659,¹⁴ a tak se hlavní střetnutí reformního a konzervativního tábora¹⁵ odehrálo až v letech 1660 – 1661. Z hlediska mezinárodního rozpoložení polsko – litevského soustátí to však bylo pochopitelné, protože stát se stále nacházel ve válečném stavu se Švédskem a na východě po dvou letech relativního klidu začali podnikat vojenské přípravy kozáci a Moskevská Rus.¹⁶

Základní taktikou královského dvora při prosazování volby *vivente rege* byl až nepochopitelně velký důraz na spolupráci s magnátskými kruhy. Dalším prvkem královské politiky byl úmysl ovlivňovat přes magnáty a jejich klienty nerozhodnutou nižší a střední šlechtu. Magnátem s největší politickou autoritou (podpořenou obrovským majetkem) byl u šlechty i magnaterie budoucí „přivoditel rokosze“, velký korunní maršálek a polní korunní hejtman v jedné osobě, Jerzy Sebastian Lubomirski. Ten se v březnu 1657¹⁷ stal polním korunním hejtmanem po

¹² Ł o ś , Józef: *Pamiętniki Łosia, towarzysza chorągwi pancernej Władysława Margrabi Myszkowskiego, wojwody krakowskiego, obejmujące wydarzenia od 1645 r. do 1667*, P a u l i , Żegota (ed.). Kraków 1858, s. 72.

¹³ W a s i l e w s k i , T.: *Ostatni Waza*, s. 219–220; též W ó j c i k , Z.: *Jan Kazimierz*, s. 135–136.

¹⁴ O c h m a n n - S t a n i s z e w s k a , Stefania – S t a n i s z e w s k i , Zdzisław: *Sejm Rzeczpospolitej za panowania Jana Kazimierza Wazy*. tom I. Wrocław 2000, s. 253–291.

¹⁵ Za reformním táborem se v tomto případě skrývá královský dvůr a jeho okolí, naproti tomu konzervativní tábor reprezentují jednotliví magnáti a duchovní hodnostáři, kteří byli podporováni Hohenzollerny nebo Habsburky, a kteří si nepřáli francouzského pretendenta. Hlavními představiteli konzervativního tábory byl krakovský biskup Andrzej Trzebicki a dvorský korunní maršálek Lukasz Opaliński.

¹⁶ R u d a w s k i , Wawrzyniec Jan: *Historia polska od śmierci Władysława IV až do pokoju oliwskiego przez szlachticę polskiego, kanonika katedry olomunieckiej i radcy Jego Cesar-skiej Mości Arcyksięcia austriackiego Leopolda Wilhema*. S p a s o w i c z , Włodymierz (ed.). Peterburg – Mohilew 1855, s. 326–397.

¹⁷ C h ł a p o w s k i , Krzysztof, (ed.): *Urzednicy centralni i nadworni Polski XIV – XVIII wieku*. Kórnik. 1992, s. 109.

zemřelém Stanisławu Lanckorońském, takže se přímo účastnil válečných operací proti Švédům a proti Rákoczymu. Velký maršálek se zúčastnil i zimní varšavské konvokace v roce 1658.¹⁸ Po zakončení úřadování se malopolský magnát odebral zpět k vojsku, které se chystalo společně s císařskými a braniborskými posilami vytlačit švédské vojsko z královských Prus.¹⁹ Lubomirski velel polskému vojsku při obléhání Toruně, kterou se podařilo dobýt v prosinci 1658,²⁰ jinému polsko – braniborskému oddílu se přibližně ve stejnou dobu podařilo dobýt Elbląg.²¹ Co se týče politických názorů korunního maršálka, byl Lubomirski členem reformní strany a v této fázi plně podporoval všechny navrhované reformy včetně *vivente rege*. Dokonce v prosinci 1658 shromáždil maršálek ve vojenském táboře u Toruně nejrůznější senátory, k nimž měl řeč ve smyslu prospěšnosti *vivente rege* a též nutnosti zvolit si francouzského kandidáta,²² což bylo jedním z hlavních přání královny.

Z průběhu sejmů v letech 1658 a 1659 jasně vyplynulo, že nejzávažnější překážkou všech reforem je válečný stav se Švédskem.²³ Dlouho očekávaný mír se Švédskem byl uzavřen na jaře 1660 v cisterciáckém klášteře v Oliwě u Gdaňska.²⁴ Po olivském míru už nestálo královské politice nic v cestě a dalším důležitým

¹⁸ Chrapowicki, J. A.: *Diariusz*, s. 151–155.

¹⁹ Braniborský kurfiřt Fridrich Vilém začal válku na straně Švédů, ale poté usoudil, že je pro něj výhodnější změnit barvy, zvláště po podpisu welawsko – bydhošťského traktátu (19.9. a 6.11.1657), kterým se knížecí Prusy vyvázaly z lenní závislosti na Polsku a staly se samostatným územím. Szwagrzyk, Jerzy: *Ludność Prus Książęcych wobec traktatu welawsko – bydgoskiego 1657 – 1660*. In: *O naprawę Rzeczypospolitej XVII – XVIII*, Warszawa 1665, s. 177–189; Wójcik, Z.: *Jan Kazimierz*, s. 130; též Englund, P.: *Nepřemožitelný*, s. 475.

²⁰ Kochowski, W.: *Historia panowania*, tom I, s. 366–372; Jerlicz, Joachim: *Latopisiec albo kroniczka*, tom II, Wójcicki, Władysław (ed.), Warszawa 1853, s. 15; Rudawski, W., J.: *Historia polska*, s. 365–372; též Tuszyński, Jan, Florian, Drobysz: *Pamiętnik*. In: *Dwa Pamiętniki z XVII wieku, Przybosi, Adam* (ed.). Wrocław, Kraków 1954, s. 31 a od J. A. Morsztyna pro B. Radziwiłła, tábor u Toruně, 6–16. XI. 1658, In: *Ochmann - Staniszevska, S.* (ed.): *Listy Jana Andrzeje Morsztyna*. Wrocław 2002, s. 275–276.

²¹ Těmto oddílů velel kajcíník Bogusław Radziwiłł, který odprosil krále a vrátil se do jeho služeb. Radziwiłł, Bogusław: *Autobiografia*, Wasilewski, Tadeusz (ed.), www.zrodla.historyczne.prv.pl, 10. VI. 2004, s. 41–42.

²² Czaplinski, W.: *Opozycja wielkopolska*, s. 3.

²³ Ochmann - Staniszevska, S. – Staniszevski, Z.: *Sejm*, tom I, Wrocław 2000, s. 253–291; Na východních bojištích byl v letech 1657–1660 klid zbraní. Zasloužilo se o to vilenské příměří s Ruskem (3. 11. 1656) i smrt Bohdana Chmelnického (6. 8. 1657), po němž převzal funkci hejtmana pro polsky orientovaný Ivan Vyhowski, jenž byl jedním ze strůjců polsko – kozácké dohody v Hadziacziu (16. 9. 1658). Wójcik, Z.: *Jan Kazimierz*, s. 126–127.

²⁴ Mírová jednání mezi Švédskem a Rzeczpospolitě byla vedena už od podzimu 1659, ale mír byl podepsán až 23. dubna 1660. K podepsání míru přispěla paradoxně smrt švédského krále Karla X. Gustava, který byl jeho největším odpůrcem; nejnověji a velmi podrobně o olivských jednání: Englund, P.: *Nepřemožitelný*, s. 666–669.

mezníkem v prosazování reformy bylo svolání obdobné konvokace jako se konala v únoru 1658, tentokrát na červen 1660.

Těžiště reformy se opíralo především o dva body: reformu valného sejmku a volbu *vivente rege*. A právě s volbou *vivente rege* byly spojeny některá omezení, které si prosadila hlavní hybatelka soudobé politiky – královna Marie Ludvika, jež vyrostla ve Francii a s francouzským prostředím udržovala hojně kontakty.²⁵ S ohledem na udržované styky je pochopitelné, že královna nastavila parametry tak, aby co nejvíce protěžovaly francouzského kandidáty na polský trůn.

Už na podzim roku 1659 se královně podařilo dát do oběhu dokument, ve kterém byly vysvětleny obecné podmínky volby²⁶ a pod který se začali podepisovat jednotliví senátoři.²⁷ Pro kandidaturu na polský trůn bylo nutno splnit tři základní podmínky:

- uchazeč musel být katolík
- musel být o dost mladší než současný král
- musel se oženit se sestřenicí královny Annou Henrietou, falckraběnkou rýnskou

První podmínka vylučovala z kandidatury cara, knížete sedmihradského a brabantského kurfiřta. Druhé dvě zase posilovaly spojení mezi polským dvorem a rodinou Marie Ludviky. Hlavním odůvodněním toho, proč právě volba *vivente rege*, bylo dokázat, že Rzeczpospolité se vždy v dobách *interregna* dostává do vážného nebezpečí a zvolení si krále ještě za života krále stávajícího zabrání všem nešvarům spojených s dobou bezkráloví.²⁸

Z nejvýznamnějších magnátských představitelů podepsali tento dokument: oba velcí kancléři Mikołaj Prażmowski a Krzysztof Pac, dále Jan Andrzej Morsztyn, Jerzy Sebastian Lubomirski, Jan Sobieski, chełmiński biskup Adam Koss a vojvodové: poznański – Jan Leszczyński a ruský – Stefan Czarniecki. Výsledkem celé podpisové akce bylo vytvoření jakéhosi formálního senátorského svazku odpovědného za celou elekcí.²⁹ Na letní konvokaci v roce 1660 se objevila další důležitá podmínka nutná pro kladné přijetí kandidáta, a to že nový polský král nesmí pocházet ze žádného silného rodu, jehož panství sousedí s polsko – litevským soustátím. Účel tohoto bodu byl jasný – snaha královského páru o vyloučení Habsburků z případné volby. Obava z rakouského domu byla oprávněná, neboť rakouští přívrženci měli v Rzeczpospolité silnou pozici. K jejich čelným představitelům patřily mnohé významné osobnosti jako např. Kazimír Florian Czartoryski, biskup kujavský, Andrzej Trzebicki, biskup krakovský, Wojciej Tolibowski, biskup poznański, Jan Zawisza, biskup vilenský, ze světských hod-

²⁵ V 13 tisícové Varšavě se vyskytovalo svého času asi 1000 Francouzů, což je 7–8 %, tedy docela významná národnostní menšina v hlavním městě Rzeczypospolité. Kersten, Adam: *Warszawa Kazimierzowska 1648–1668*. Warszawa 1971, s. 172–174.

²⁶ Lubomirski, J.: *Jawnej niewinności manifest*, s. 18–21.

²⁷ Tamtéž, s. 21–23.

²⁸ Tamtéž, s. 23–25.

²⁹ Tamtéž, s. 24–27.

nostářů to byl hlavně dvorský korunní maršálek Łukasz Opaliński. Po částečném ochromení rakouské strany byl k velké radosti královny za nejuhodnějšího kandidáta označen Henri Julius Condé, kníže d'Enghien, syn známého válečníka z období třicetileté války Louise de Bourbon Condé. Vybraný kandidát nepocházel z vládnoucí linie rodu a podle starých polských zvyků musel slíbit dodržování všech zvyklostí a práv, samozřejmě musel při případném nástupu na trůn podepsat *pacta conventa*. Jak vyplývá z korespondence královny a jejího blízkého okolí, byla volba francouzského kandidáta jakousi přípravou na zesílení centrální vlády a postupné ohraničování šlechtických svobod.³⁰

Samotná senátorsko – šlechtická konvokace měla podpořit reformní návrhy královny, a tím je vlastně posunout k definitivnímu schválení na nadcházejícím sejmu. Doba pro konání konvokace byla vybrána velmi vhodně, protože šlechta byla spokojena s nedávným uzavřením mírové smlouvy se Švédy v Olivě a k všemu královna posílala na jednání jakési pozvánky, kterými byli pochopitelně zváni hlavně královští straníci. Plán Marie Ludviky se zdařil, jelikož senátoři její návrh schválili. Ale nebylo to tak jednoduché, jak se zdá, neboť se z letargie probudila habsburská strana a už v průběhu konvokace začala dělat obstrukce. Prvním negativním signálem se pro královský pár stalo přeběhnutí poznaňského vojvody Jana Leszczyńskiego, kterého na rakouskou stranu pravděpodobně získal habsburský vyslanec Franz von Lisola, jenž v těchto dnech vyvíjel horečnou aktivitu.³¹ Zběhnutí poznaňského vojvody však nebylo jedinou ztrátou, protože těsně po ukončení konvokace se k „Rakušanům“ přidal i litevský velký hejtman Paweł Sapieha a jeho zeť, litevský podkancléř Aleksander Naruszewicz, začínal ve svém počátečním nadšení podezřele ochabovat. Císařská aktivita byla pochopitelná a měla jasný cíl – Leopoldu I. se ani trochu nemohl líbit fakt, že se u jeho severního souseda prosazuje velký francouzský rival a toto pronikání je ještě umocněno silícími absolutistickými tendencemi.³² Habsburská diplomacie se na

³⁰ R a c z y ŋ s k i , Edward (ed.): *Portfolio królowej Marij Ludwiky czyli zbiór listów, aktów urzędowych i innych dokumentów ściągających się do pobytu tej monarchini w Polsce*. tom II. Poznań 1844, s. 260–272; též N o y e r s , Pierre des: *Lettres de Pierre des Noyers secretaire de la reine de Pologne Marie Luise de Gonzague princesse de Mantoue et de Nevers, pour servir à l'histoire de Pologne et de Suède de 1655 à 1659*. Berlín 1859, 1. IX. 1658, s. 434. Z literatury: C z a p l i ŋ s k i , W.: *Próby reform*, s. 322, a též O c h m a n n , S.: *Sejmy z lat 1661–1662*, s. 16–17.

³¹ C z a p l i ŋ s k i , W.: *Opozycja wielkopolska*, s. 8; O c h m a n n , S.: *Sejmy z lat 1661 – 1662*, s. 17–18; W a s i l e w s k i , T.: *Ostatni Waza*, s. 220; W ó j c i k , Z.: *Jan Kazimierz*, s. 140–141.

³² V podstatě šlo o další stupeň v rivalitě mezi Habsburky a Bourbony. Habsburkové ještě koncem padesátých let podporovali reformní plány polského královského páru, neboť jim bylo přislíbeno, že po smrti Jana Kazimíra bude zvolen jeden z nich nebo jimi podporovaný kandidát. Habsburská diplomacie se na plno aktivovala až po změně orientace v polské zahraniční politice, která byla definitivně potvrzena na konvokaci v létě 1660. Ještě zde nešlo o osobní nevráživost mezi Leopoldem I. a Ludvíkem XIV., neboť polsko – francouzské námluvy byly připravovány ještě kardinálem Mazarinem, jenž zemřel dva měsíce před rozhodujícím sejmem (9. 3. 1661). Po celé období před sejmem 1661 spolupracovala habsburská diplomacie s braniborskou a oba jejich rezidenti (Franz von Lisola, Johann von Hoverbeck) spolu

svoji stranu pokoušela získat i jiné významné osobnosti, jako byl zatím neutrální velký korunní hejtman Stanisław Potocki a stále více váhající Jerzy Lubomirski, kterého zřejmě ovlivnil příklad jeho přítele Jana Leszczyńskiego a nebo ho zviklávalo rakouské zlato, kterým Lisola vskutku nešetřil, a možná se potvrdily obavy královnina sekretáře Pierra des Noyerse, který v korespondenci zauvažoval, že čím bude klidnější stav na poli válečném, tím horší obrat vezme situace ve věci *vivente rege*.³³ Lubomirski si zatím nechával svůj nejasný postoj pro sebe a navenek vystupoval jako královský straník, i když už ne tak horlivý. Na druhou stranu se maršálek ve věci elekce alespoň na oko angažoval, protože královně slíbil získat pro francouzskou stranu Bogusława Radziwiłła, který právě obdržel od braniborského kurfiřta hodnost doživotního gubernátora v knížecích Prusech,³⁴ sandoměřského vojvodu Jan Zamoyského a belského vojvodu Dymitra Wiśniowieckého. Někteří další významní hodnostáři podepsali elekční listinu během konvokace, z těch nejdůležitějších je nutno jmenovat lubelského vojvodu Jana Tarła, sandoměřského kastelána Stanisława Witowského nebo bratrance velkého hejtmana Andrzeje Potockého.³⁵ Agitaci v litevské části Rzeczpospolité dostal na starost kancléř Krzysztof Pac, který obratem získal na královskou stranu svého bratra Mikołaje Stefana, který držel vilenské vojvodství, a též svého synovce Michała čerstvě jmenovaného *obožného* litevského,³⁶ který měl posléze přemlouvat pro elekci litevské vojsko.³⁷

Získání korunního i litevského vojska bylo pro královnu velmi důležitým počinem. Marie Ludvika se neštítala využívat svůj vliv na udílení úřadů a hodností sympatizujícím vojenským důstojníkům, ty váhající bez skrupulí uplácela ze svých soukromých fondů a brzy kolem sebe shromáždila velmi početné a silné přivržence.³⁸ Dokonce zašla tak daleko, že toužila navázat kontakty s kozáky, ale

---

systematicky přemlouvali potencionální nespokojence. H i r c h , Franz: *Der österreichische Diplomat Franz von Lisola und seine Thätigkeit während des nordischen Krieges in den Jahren 1655 bis 1660*. Historische Zeitschrift 60, 1888, s. 496, 497; W ó j c i k , Z.: *Jan Kazimierz*, s. 140.

33 N o y e r s , P. des: *Lettres*, 11. XI. 1656, s. 269.

34 R a d z i w i ł ł , B.: *Autobiografia*, s. 44.

35 O c h m a n n , S.: *Sejmy z lat 1661 – 1662*, s. 20.

36 Tuto hodnost lze interpretovat jako funkci táborového ubytovatele, byla to po velkém a polním hejtmanovi třetí nejvýznamnější hodnost ve vojsku Rzeczpospolité. Na Litvě byl tento úřad vytvořen až v roce 1633, a to po vzoru Koruny. Nutno podotknout, že v této době se nacházel polní hejtman Gosiewski v ruském zajetí, takže Michał Pac byl v podstatě číslo dvě u litevského vojska. L u l e w i c z , Henryk – R a c h u b a , Andrzej (edd.): *Urzednicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV – XVIII wieku*. Kórnik 1994, s.101–102.

37 P o c z o b u t O d l a n i c k i , Jan, Władysław.: *Pamiętnik (1640–1684)*. R a c h u b a , Andrzej (ed.). Warszawa 1987, s. 134.

38 „Máme na své straně všechny důstojníky ve vojsku a nejznamenitější státní úředníky“, dopis Noyerse z Plocku z 15. 9. 1658 in: R a c z y Ń s k i , Eduard (ed.): *Portfolio królowej Maryi Ludwiki...*, tom II, s. 174.

od těchto plánů raději upustila, protože se právem obávala odmítavých reakcí senátorů.

Kromě potvrzení francouzské kandidatury se na varšavské konvokaci konečně jednalo o nutnosti sněmovní reformy, která měla být uskutečněna ve smyslu přijetí většinového hlasovacího systému. Tady se už královně tak nedařilo. Zasloužili se o to hlavně senátoři za duchovní stav, mezi kterými se začaly rodit pochybnosti o potřebě hlasovací většiny, a též Litevci, kteří se báli, že budou na valném sejmů odsunuti do pozadí na úkor senátorů korunních, kterých byla většina.³⁹ Za této situace byl dvůr ochotný k ústupkům a navrhoval pouze ohraničení práva *liberum veto*. Právě ve věci reformy ukázala poprvé vážně svoji sílu rakouská strana, neboť to byli hlavně její představitelé, kteří se proti reformě postavili.⁴⁰ Jak potvrzuje korespondence smolenského podkomořího Jana Chrapowického, byla věc reformy odložena na nadcházející sejm: „Aby senát projevil souhlas s projektem koncipovaným králem a kancléři, má být ten koncept poslaný s instrukcemi na předsejmovní sejmíky, kde bude přijat, oceněn, a dokonce vyzkoušen.“⁴¹

Jak už bylo zvykem v polském sněmování už od konce 15. století, každý valný sejm musel být svolán vystavením a rozesláním královské legace, která obsahovala propozice s nejdůležitějšími body nadcházejícího jednání, na lokální sejmíky jednotlivých vojvodství polského království a litevského velkoknížectví.⁴²

Na přelomu let 1660 a 1661 se před odesláním legací král obrátil na šlechtu z jednotlivých vojvodství s prosbou, aby akceptovala usnesení letní konvokace. Nevinná žádost však vyvolala u většiny šlechty pobouření, jelikož se šlechtici cítili dotčeni tím, že se o tak zásadní věci, jakou bylo oznámení nového kandidáta na polský trůn, rozhodlo na senátorské konvokaci a nikoliv na sejmů.⁴³ Viděli v tom první kroky na cestě k omezení šlechtických svobod. Tyto signály jasně dokazovaly, že královský pár reakce šlechty poněkud podcenil a následující klání na poli valného sejmů nebude tak jednoduché, jak si představoval. V dodatku k legaci, který Jan Kazimír posílal na sejmíky před valným sejmem, lze rozpo-

³⁹ O c h m a n n , S.: *Sejmy z lat 1661 – 1662...*, s. 20.

⁴⁰ Jedná se o A. Trzebieckého, J. Leszczyńskiego, L. Opalińskiego (ten před časem horoval za nutnou sněmovní reformu), A. Sielského a J. Wielopoského. C z a p l i ŋ s k i , W.: *Próba reform...*, s. 328.

⁴¹ Od J. Chrapowického B. Radziwiłłovi, Warszawa, 25. VI. 1660 in: C h r a p o w i c k i , J. A.: *Diariusz*, s. 548–550.

⁴² Více o historii a struktuře polských sejmů – K o n o p c z y ŋ s k i , Władysław: *Chronologia sejmów polskich 1493–1793*, Kraków 1948; K u t r z e b a , Stanisław: *Sejm walny dawnej Rzeczypospolitej Polskiej*. Warszawa 1949; Olszewski, Henryk: *Sejm Rzeczypospolitej epoki oligarchii 1652–1763*, Poznań 1966; M i c h a l s k i , J. (red.): *Historia sejmů polskiego*. Warszawa 1984; O c h m a n n - S t a n i s z e w s k a , Stefania – S t a n i s z e w s k i , Zdzisław: *Sejm Rzeczypospolitej za panowania Jana Kazimierza Wazy. tom I-II*, Wrocław 2000; česky – Ř e z n í k , Miloš: *Některé problémy fungování polsko-litevského sejmů v I. polovině 17. století*. (Čas jako právní skutečnost v polsko-litevské sněmovní praxi). Slovánský přehled 83, 1997, s. 129–139.

⁴³ C h r a p o w i c k i , J. A.: *Diariusz*, s. 276, 279, 281.

znat argumenty, jakými francouzská strana obhajovalo volbu *vivente rege*. Král v ní tvrdí, že jako poslední potomek Jagellonců nechce odejít ze světa bez osobního příspěvku otčině. Rozebírá nebezpečí hrozící Rzeczpospolité v dobách interregna. Připomíná, že elekce Vladislava IV. i jeho samotného proběhly klidně, protože byl po ruce královský potomek. Teď, když chybí a hrozí vnitřní i vnější nebezpečí, není jiného způsobu zabránění nebezpečí než označení nástupce za života krále. Sousedé jen čekají na interregnum a chtějí rozšířit své hranice na úkor Rzeczpospolité. Král podtrhuje svoji nestrannost a zavazuje se respektovat práva šlechty týkající se volby.⁴⁴ Jak je vidno, formulace dokumentu byla velmi mírná, protože bylo jasné, že královský pár jedná v rozporu s dosavadní tradicí a bude nutné počítat se stále silící opozicí. Ostatně královna se nehodlala nechat opozicí zaskočit a už od prosince 1660 osobně objížďela korunní vojvodství, ve kterých předpokládala největší odpor, tedy vojvodství velkopolská, krakovské, ruské a osobně se zúčastnila v doprovodu vyšších úředníků šlechtické konvokace v Częstochové, která proběhla od 1. do 5. února 1661.⁴⁵

Zatímco v korunních částech Rzeczpospolité se věnoval královský pár prozazování a přesvědčování šlechty ve věcech elekce převážně osobně, na Litvě svěřil tuto záležitost do rukou litevského kancléře Krzysztofa Pace, který byl jedním z nejvěrnějších královských straníků, což potvrdil svým sňatkem s dvorní dámou⁴⁶ Marie Ludviky. Litevský kancléř se v elekčních věcech opravdu činil, jak nejlépe dokládá úryvek z korespondence Jana Andrzeje Morsztyna, královského sekretáře: „Pan kancléř litevský se zastavil na mnoha místech na Litvě a získal podpisy biskupů – vilenského Jana Zawisze, smolenského Jerzyho Białozora, wendeňského Aleksandra Chodkiewiczze; vojvodů – smolenského Adama Macieje Sakowicze, nowogrodzkého Krzysztofa Wołodkowicze, starosty žmuďského Jerzeho Hlebowicze, maršálka a písaře Krzysztofa a Andrzeje Zawiszů, písaře polního Aleksandra Połubińského, sekretáře Cypriana Pawła Brzostowkého a mnoho jiných úředníků powiatových“, dále Morsztyn pokračuje, „také sejmíky z Lidy, Wołkowska, Oszmiany, Nowogródka, Słonimia, Minsku, Braclawia, Polocka, Trok, Kowna, Grodna, Upity, Żmudi, Wiłkomierza, Rzeczy, Staroduba a Mozyra přesvědčil, takže budou souhlasit s artikulem pro *electione*.“⁴⁷ S pomo-

⁴⁴ O c h m a n n - S t a n i s z e w s k a , S. – S t a n i s z e w s k i , Z.: *Sejm*, tom I, s. 293.

⁴⁵ P r z y b o ś , Adam (ed.): *akta sejmikowa województwa krakowskiego*, tom III, Kraków 1959, s. 4–6; od J. A. Morsztyna pro J. S. Lubomirského, Częstochowa, 5. II. 1661 in: O c h m a n n - S t a n i s z e w s k a , S. (ed.): *Listy*, s. 144; z literatury zmínky o tom-těž v B a k o w a , J.: *Szlachta województwa krakowskiego*, s. 30–31; o stavu ve Velkopolsku asi nejlépe C z a p l i ń s k i , W.: *Opozycja wielkopolska*, s. 10–11.

⁴⁶ Jedná se o Kláru de Mailly-Lascaris. Sňatky magnátů s francouzskými šlechticami na dvoře Marie Ludviky byly poměrně častým jevem. Nejznámější je Marie Kazimíra d'Arquien, manželka sandoměřského vojvody Jana Zamoyského a později krále Jana III. Sobieského nebo Amata de Langeron, manželka Jana Krasinського. O c h m a n n - S t a n i s z e w s k a , S. – S t a n i s z e w s k i , Z.: *Sejm*, tom. II, s. 21, a též W ó j c i k , Z.: *Jan*, s. 180.

⁴⁷ Od J. A. Morsztyna pro J. Lubomirského, Częstochowa, 1. II. 1661, In: O c h m a n n - S t a n i s z e w s k a , S. (ed.): *Listy*, s. 188–189.

cí svého synovce Michała potom získával stoupence v litevské armádě, kde ovšem narážel na nechuť velkého hejtmana Pawła Sapiehy, který nebyl elekcí příliš nakloněn a též neviděl rád vlivy Paců v litevském vojsku.

V únoru 1661 po ukončení šlechtické konvokace se král s královnou odebrali do Kielcí, kde je dostihl Lubomirski, který se zde chtěl informovat o nejčerstvějších novinkách z Francie. Nečekaně zde však začal předkládat návrhy, aby se elekcce odbyla podle dávných práv i zvyků, což znamená, aby se sešel konvokační sejm, čemuž se dvůr toužil evidentně vyhnout. Maršálek argumentoval: „Spěch ve věci elekcce je pro Rzeczpospolitu nebezpečný a prosím, aby podle práv a podle génia polského s ní tak bylo zacházeno.“⁴⁸ Dále začal mít maršálek pochybnosti o legálnosti elekční listiny, která prý poskytuje králi velký vliv na volbu. Pochybnosti korunního maršálka se snažil vyvrátit Morsztyn, který ve své korespondenci omlouval snahu krále kontaktovat kozáky a korunní vojsko.⁴⁹ Všechny obavy Lubomirského vyplývaly ze strachu, aby nebylo omezeno jeho jedinečné postavení v soudobém polsko – litevském soustátí a aby to byl právě on, kdo bude mít největší zásluhu na volbě nového monarchy, čímž by se samozřejmě zaručovala jeho prvořadá role po boku nového polského krále.⁵⁰ Ještě jedna věc dvůr znepokojovala, a sice začínající kontakty korunního maršálka s braniborským kurfiřtem. I ten vznesl na jaře 1661 svoji žádost o kandidaturu na polský trůn, v níž byl podporován císařem a na domácí scéně rakouskou stranou. V této fázi se však jednalo jen o oportunismus ze strany velkého maršálka, neboť Lubomirski zjevně sondařoval situaci a kurfiřtovu vyslanci jen velmi jemně naznačil své úmysly. K zajímavé události došlo těsně před zahájením⁵¹ sejmíků ve Velkopolsku. Tamní šlechta k úžasu krále prohlásila, že nejvhodnějším kandidátem na trůn by byl „Piaś“, tedy domácí kandidát. Nejvhodnějšími adepty se zdáli právě Jerzy Lubomirski a Bogusław Radziwiłł. Neví se, kdo byl autorem tohoto návrhu, ale Czapliński a s ním i Stefania Ochmann soudí, že projekt vyšel z blízkého okolí poznaňského vojvody Jana Leszczyńskiego.⁵² Z obou kandidátů byl velký maršálek jakožto katolík ten vhodnější a tím pádem z domácích magnátů nejvíce hoděn polského trůnu. Tato volba pochopitelně musela ješitného šlechtice velmi potěšit, ale zatím se nenechal vyprovokovat k žádné vážnější akci a zanechával své příznivce i nepřátele v nejistotě.

Odpovědí na královskou legaci bývala v polských poměrech instrukce jednotlivých sejmíků pro svoje poslance, kteří budou vysláni na valný sejm do Varšavy. Instrukce byla někdy dost obširným dokumentem dávajícím poslancům šir-

48 L u b o m i r s k i , J.: *Jawnej niewiności manifest*, s. 29.

49 Tamtéž; dále korespondence od J. A. Morsztyna pro J. Lubomirského, Śmiechowice, 23. a 24. III. 1661 in: O c h m a n n - S t a n i s z e w s k a , S. (ed.): *Listy*, s. 194–199.

50 R a c z y ŋ s k i , E. (ed.): *Portfolio królowej Maryi Ludwiki*, tom II, s. 266.

51 Sejmíky byly zahájeny 28. března. C h r a p o w i c k i , J. A.: *Diariusz...*, s. 286. Jerlicz nepřesně uvádí 26. března, J e r l i c z , J.: *Latopisiec*, tom II, s. 61.

52 C z a p l i ŋ s k i , W.: *Opozycja wielkopolska*, s. 14–15; O c h m a n n , S.: *Sejmy z lat 1661–1662*, s. 31.

ší pole působnosti, ale většinou se jednalo o striktní pojednání, které poslance hodně svazovalo a které jim potom na valném sejmu nedávalo moc možností ke kompromisům. Bývalo pravidlem, že se jednotlivých sejmíků zúčastnili senátoři, jejichž zemské hodnosti náležely danému vojvodství. Sejm v roce 1661 byl velmi důležitý, a proto královna apelovala na své senátorské straníky, aby se účastnili i lokálních sejmíků a přesvědčovali šlechtu o prospěšnosti reforem.

V Koruně a na Litvě se situace lišila. Jak již bylo řečeno, ve velkoknížectví silně agitoval kancléř Krzysztof Pac a zdatně mu sekundoval podkancléř Aleksandr Naruszewicz, kterým se dohromady podařilo přemluvit 23 sejmíků.⁵³ Smolenský podkomoří Jan Chrapowicki zanechal popis průběhu smolenského sejmíku, který ovšem zasedal v Grodně, neboť vojvodství smolenské bylo v této době obsazeno ruskými vojsky. „28. března začal sejmík v Grodně, na kterém jsme byli já a pan Piotr Gorzuchowski vybráni za poslance. Vybrali jsme i deputáty. Předali mi listy od různých osob, jmenovitě od Jm. vojvody vilenského (Paweł Sapieha), starosty žmudského (Jerzy Hlebowicz), a hlavně od pana kancléře (Krzysztof Pac) a pana podkancléře (Aleksandr Naruszewicz) i jiných. 29. března jsme skončili sejmík, napsal jsem panu hejtmanovi (Paweł Sapieha) a panu kancléři, poté jsem se vrátil do Łabna.“⁵⁴ Zatímco na Litvě byla situace proreformní, v korunních vojvodstvích tomu bylo jinak. K oběma klíčovými otázkám, tedy k reformě sejmu a elekcí *vivente rege*, se korunní šlechta stavěla neutrálně a v některých případech spíše odmítavě. Proti změně způsobu královské volby se jasně postavily sejmíky haličský, wiszeńský, czerský, zakroczymský a wizeňský, tedy sejmíky z vojvodství ruského a mazovského. Nejvyhrocenější situace však byla tradičně ve Velkopolsku. Poměry na nejdůležitějším lokálním sejmíku Rzeczpospolité ve Środě, kde sněmovala šlechta vojvodství poznaňského a kališského, detailně popsal ve své monografii Władysław Czapliński.⁵⁵ Ten jednoznačně podporuje názor, že za sestavením protielekčně laděné instrukce stojí intriky poznaňského vojvody Jana Leszczyńskiego, který v kritické chvíli sejmíku nepodpořil královské návrhy, zmohl se pouze na předstírání choroby a s touto chabou výmluvou odjel ze sejmíku.⁵⁶

Dalším, pro královským pár nečekaným, centrem odboje proti *vivente rege* se stalo krakovské vojvodství. Přes popisované neshody královský dvůr stále věřil, že velký maršálek bude nadále aktivně prosazovat jeho politickou linii. Lubomirski byl osobně přítomen na sejmíku v Proszowicích, kde se pravidelně scházela krakovská šlechta. Svým významem byl krakovský sejmík na úrovni toho velkopolského už z důvodu, že se jednalo o druhé starodávné centrum polského krá-

⁵³ O c h m a n n , S.: *Sejmy z lat 1661–1662*, s. 38; na Litvě se scházelo celkem 24 lokálních a jeden generální sejmík ve Slonimiu, což je při faktu, že se jich oběma hodnostářům podařilo přemluvit 23, víc než dobrý výsledek.

⁵⁴ C h r a p o w i c k i , J. A.: *Diariusz*, s. 286–287.

⁵⁵ C z a p l i ŋ s k i , W.: *Opozycja wielkopolska*, s. 16–17.

⁵⁶ Od J. A. Morsztyna pro J. Lubomirského, 21. IV. 1661 in: O c h m a n n - S t a - n i s z e w s k a , S. (ed.): *Listy*, s. 210.

lovství. Na sejmík přijel maršálek jako straník královny, ale během něho se stal jakýmsi morálním hegemonem krakovské šlechty, čímž otevřeně vystoupil proti královskému dvoru. Lubomirski byl totiž v krakovském vojvodství po vítězstvích nad Švédy, nad Rákoczym a po posledním ukrajinském tažení nesmírně oblíbený: „Šlechta ho skoro na rukou nosila, čehož mu druhové přáli, neboť jak byl ve válce odvážný, tak byl v době mírové rozumný a moudrý rádce.“⁵⁷ Magnátovo počínání královnou tak otřásl, že je před valným sejmem vyzdvihla do centra dění a nevěnovala takovou pozornost třeba velkopolské instrukci, která byla mnohem ostřejší než ta krakovská.⁵⁸ O reakci královny jednoznačně vypovídá Morsztyn: „Tím celým stavem je královna Její Milost tak znepokojena, jak jsem ji nikdy ani při útěku z Polska a Varšavy neviděl.“⁵⁹ Pod vlivem samolibého magnáta ohraničila ve své instrukci krakovská šlechta elekcí *vivente rege* takovými podmínkami, že její přijetí bylo skoro nemožné. Krakované žádali sejm, aby přijal konstituci, která by zakazovala elekcí *vivente rege* do budoucna, a podotýkali, že souhlasí s volbou jen v nynějším výjimečném případě. Další omezení se týkala osoby kandidáta. Uchazeči se v žádném případě nesmí dovolit spoluvládnout ani se jinak podílet na úřadování za života Jana Kazimíra, král se nesmí vměšovat do volné elekce a uchazeč se nebude bránit přijetí *pact convent*. Na jednání ve věci elekce měli poslanci povoleno přistoupit jedině v případě, že města a pohraniční pevnosti, hlavně Krakov a pruská města, budou obsazena silnými vojenskými jednotkami, kterým bude velet šlechta, jejíž představitelé budou jmenováni hejtmany.⁶⁰ Toto prohlášení bylo přesně v duchu záměrů Lubomirského, kterého královna chlácholila, že po smrti starého velkého hejtmana Potockého získá velkou *bulawu* právě on.⁶¹ V případě schválení podmínek by měl maršálek hlavní slovo při jmenování velitelů jednotlivých měst a pevností a mohl by na tyto posty dosazovat sobě oddané jedince.

Reakce krále na sejmíkové události byla pro tohoto monarchu takřka typická: Jana Kazimíra postupně přecházela chuť na prosazování elekce. „Vím určitě, že není rád, jak se věci vyvíjí a nemá velkou chuť podporovat to“, píše maršálkovi Morsztyn.⁶² Příčina královské nechuti k dalšímu prosazování *vivente rege* podle Stefanie Ochmann⁶³ spočívala hlavně v obsazování pruských komend, což byla záležitost, za kterou evidentně stál velký korunní maršálek. Krále iritovalo to,

⁵⁷ K o c h o w s k i , W.: *Historia panowania*, tom II, s. 73.

⁵⁸ R a c z y ŋ s k i , E. (ed.): *Portfolio królowej Maryi Ludwiki*, tom II, s. 278.

⁵⁹ Od J. A. Morsztyna pro J. Lubomirského, 15. IV. 1661 in: O c h m a n n - S t a - n i s z e w s k a , S. (ed.): *Listy*, s. 203.

⁶⁰ Instrukce pro posly z vojvodství krakovského z proszowického sejmíku, 28. III. 1661. In: P r z y b o ś , A. (ed.): *Akta*, s. 15–25; vybrané části týkající se je *vivente rege*: L u b o - m i r s k i , J.: *Jawnej niewiności manifest*, s. 30–31;

⁶¹ K e r s t e n , A.: *Stefan Czarniecki*, s. 438.

⁶² Od J. A. Morsztyna pro J. Lubomirského, 15. IV. 1661 in: O c h m a n n - S t a - n i s z e w s k a , S. (ed.): *Listy*, s. 205.

⁶³ O c h m a n n , S.: *Sejmy z lat 1661–1662*, s. 59.

že se Lubomirski snažil prosazením rozšíření hejtmanských pravomocí znovu ohraničit už tak slabou královskou vládu. *Vivente rege* zůstalo číslem jedna díky energičnosti královny Marie Ludviky, která se za žádnou cenu nechtěla vzdát svých centralistických tendencí. V období těsně před sejmem se královna ještě pokoušela využít u vojska popularitu jednoho ze svých nejvěrnějších přívrženců, Stefana Czarnieckiego. Dvůr si dokonce víc přál přítomnost tohoto válečníka u vojska než jeho účast na sejmu, i když by příklad hrdiny válek se Švédy a Rusy mohl zlákat nejednoho posla i senátora.⁶⁴

V napjaté atmosféře bylo všechno připraveno na rozhodující střetnutí. Památný sejm zahájil svoje jednání 2. května 1661⁶⁵ slavnostní bohoslužbou, kterou celeburoval za účasti královského páru, papežského nuncia, biskupa łuckého a velkého korunního kancléře Mikołaje Prazmowského, smolenského biskupa Białozora, litevského kancléře Krzysztofa Pace, francouzského velvyslance a různých zemských poslů v kostele sv. Jana plocký biskup Jan Gembicki.⁶⁶ Hlavní kázání však držel královský kazatel, jezuita Seweryn Karwat, který byl známý svými ostrými atakami na nekatolíky, smyslem jeho kázání byla poslušnost k víře a celkově obrana katolické víry. Samozřejmě se věnoval i otázce *vivente rege*, ve které vychvaloval krále za jeho péči o stát a za jeho úmysl vybrat si nástupce ještě za svého života.⁶⁷

Po skončení náboženských obřadů se poslanci odebrali do *izby poselské*, kde došlo k volbě sejmového maršálka. Úřad sejmového maršálka měl jasně stanovené kompetence. Hlavním úkolem sejmového maršálka bylo dohlížet, usměrňovat jednání *izby*, a též formulovat jednotlivé konstituce v *izbě* schválené. Byl omezený jen na dobu trvání sejmu, tedy maximálně šest týdnů plus prolongace. Byla to velmi významná funkce, protože schopný maršálek mohl ovlivnit zasedání *izby* – dolní komory polského parlamentu, a proto musel dvůr uvážit návrh vhodného kandidáta. V roce 1661 se rozhodovalo mezi Janem Chrapowickým⁶⁸ a Michałem Radziwiłłem, číšníkem (*podczaszy*) litevským⁶⁹, kterého si *izba* nakonec vybrala.

⁶⁴ Kersten, A.: *Stefan Czarniecki*, s. 436.

⁶⁵ Kochowski, W.: *Historia panowania*, tom II, s. 117 Chrapowicki, J. A.: *Diariusz*, s. 291; též Radziwiłł, B.: *Autobiografia*, s. 45. Jerlicz nepřesně 7. května, Jerlicz, J.: *Latopisiec*, tom II, s. 62.

⁶⁶ Varšava byla diecézí plockého biskupa, proto od doby, kdy byl sejm na stálo přesunut do tohoto města, sloužil úvodní mši většinou on, ale nebylo to pravidlem, někdy mši sloužil primas polský, biskup krakovský nebo vilenský, a někdy ji celeburoval méně významný církevní hodnostář, např. sufragán žmudský. Michalski, J. (red.): *Historia*, s. 248. Ochmann - Staniszewska, S. – Staniszewski, Z.: *Sejm*, tom I, s. 119.

⁶⁷ Ochmann, S.: *Sejmy z lat 1661–1662*, s. 63–64.

⁶⁸ Chrapowicki, J. A.: *Diariusz*, s. 291, též od J. A. Morsztyna pro J. Lubomirského, 28. IV. 1661 a 2. V. 1661 in: Ochmann - Staniszewska, S. (ed.): *Listy*, s. 213 a 214.

⁶⁹ Tento úřad vznikl v litevském velkoknížectví pravděpodobně už za Vitolda, od poloviny 15. století se rozdělil na dva úřady: cześnik (*pincerna*) a *podczaszy* (*subpincerna*). Úřad náležel k vyšším v hierarchii dvorských hodností a vykonávali ho představitelé nejvyšší litevské aristokracie. Lulewicz, H. – Rachuba, A. (edd.): *Urządnicy*, s. 142–146.

Volba maršálka proběhla bez komplikací. Ten hned po volbě podepsal elekční listinu.

4. května následovalo vítání krále. Sejmový maršálek při této příležitosti přednesl dlouhý, oslavný projev, ve kterém velebil krále za vítězství nad nepřáteli, za vyvedení země z nebezpečnosti a za uzavření toužebného míru.⁷⁰ Na řeč maršálka odpověděl jménem krále kancléř Prazmowski, poté poslanci přistoupili k políbení královské ruky a opustili senát.

Nejdůležitější pasáží úvodní části sejmu byla senátorská *vota*. V podstatě se jednalo o projevy jednotlivých senátorů k aktuálním problémům. Vždy je začínal primas polský, po něm následovali senátoři duchovního stavu podle významu a nakonec senátoři světszí. Senát tvořilo sto padesát členů a na sejmech za panování Jana Kazimíra kolísal počet senátorů, kteří měli projev, mezi osmi až čtyřiceti.⁷¹ Je pravdou, že někteří senátoři přišli na sejm až v jeho průběhu, tedy po *votech*. Senátorské projevy trvaly dva až pět dní, z čehož lze předpokládat, že jednotlivé promluvy byly hodně dlouhé a obsáhlé. Na aktuálním sejmu byla *vota* obzvláště důležitá, protože při nich jednotliví senátoři definitivně odhalili své skutečné úmysly a prozradili, ke kterému politickému táboru vlastně patří. Protože se sejmu v roce 1661 neúčastnil polský primas Waclaw Leszczyński, votoval jako první krakovský biskup Andrzej Trzebicki, v období před sejmem zarytý přívrženec Habsburků a tím i braniborského kurfiřta. Politická zručnost královny ho však částečně zviklala. Církevní hodnostář tedy dodržel slovo dané královně⁷² a ve svém projevu podpořil elekci *vivente rege*, co se týče reformy sněmování byl však neochvějným zastáncem starých zvyků.⁷³ *Vota* duchovních senátorů dokončil o dva dny později biskup smolenský, který v plné míře podpořil královské úmysly. Po jeho projevu zahájil mazovský vojvoda Stanisław Sarbiewski *vota* senátorů světských, kterým přikládal za současného stavu královský pár větších důraz, protože světszí senátorové měli rozhodující vliv na *izbu poselskou*. Ze světských senátorů měli postupně projev vojvodové Hieronym Wierzbowski (brzešsko – kujavský), Jan Leszczyński, (poznanský), Andrzej Grudziński (kališský), Stefan Czarniecki (ruský), chełmský kastelán Jan Lubowiecki, rypiňský kastelán Damian Kretkowski, litevský kancléř Krzysztof Pac, velký korunní kancléř pokladu Jan Krasiński a jako poslední mluvil dvorský korunní maršálek Łukasz

⁷⁰ Chrapowicki, J. A.: *Diariusz*, s. 291.

⁷¹ Senát měl 150 členu, z toho 115 korunních, 28 litevských a 7 z Infant. Senátorská účast na sejmech však byla nízká: na sejmu v roce 1661 to bylo 22 senátorů → 14 %, na sejmu 1664/65 to bylo 57 senátorů → 37 %. Celková průměrná senátorská účast na sejmech za Jana Kazimíra byla 23% (za Vladislava IV. 26%). Účast litevských senátorů byla vyšší než těch korunních (29 % oproti 15 %). Ochmann - Staniszevska, S. - Staniszevska, Z.: *Sejm*, tom II, s. 30, 31.

⁷² Raczyński, E. (ed.): *Portfolio królowej Maryi Ludwiki*, tom II, s. 286.

⁷³ Ochmann, S.: *Sejmy z lat 1661–1662*, s. 68–74. V této monografii jsou podrobně rozebrány projevy všech votujících senátorů, ale nepovažuji za nutné věnovat se každému samostatně.

Opaliński.⁷⁴ Z promlouvajících senátorů se proti elekcí vyslovil jen chelmiński biskup Andrez Olszowski, ale ve věci reformy sejmu situace tak jasná nebyla. Většina senátorů o reformě ve svých projevech taktně pomlčela a vlastně se k ní vyjádřili jen Trzebicki, který byl proti, a Pac s Lubowieckým, kteří byli pro. Ale pro nadcházející vývoj bylo důležitější, že se *vota* nezúčastnily některé rozhodující osobnosti polské politické scény jako například velký korunní maršálek Lubomirski.

Po dokončení jednotlivých projevů došlo k jinému mnohými magnáty napjatě očekávanému bodu, rozdávání úřadů – *wakanasie*. Na příkladu sejmu z roku 1661 je zřetelné, jak hodnosti v Rzeczypospolité cirkulovaly a měnily se. Tentokrát byla ve hře malá pečeť⁷⁵ po zemřelém Bogusławu Leszczyńském. Tu po něm obdržel jeho bratranec Jan, kterého se tímto tahem pokoušela královna i celý dvůr přemluvit k přechodu do královského tábora. Poznańské vojvodství uvolněné Janem Leszczyńským obdržel Andrzej Grudziński, dřívější vojvoda kališský, vojvodství kališské zase obdržel Piotr Opaliński, vojvoda podleský, Podlesí pak přešlo do rukou Zbigniewa Ossolińského, kastelána czerského, atd.⁷⁶ Takovéto výměny na důležitých vojvodských a kastelánských postech neoddělitelně patřily ke koloritu každého sejmu.

Pro královský pár však byla tou nejpodstatnější otázkou věc *vivente rege* a s ní související netrpělivé očekávání, jak se asi zachová Lubomirski. Maršálek přijel do Varšavy společně s velkým korunním hejtmanem Potockým až 16. května.⁷⁷ Oba vysocí hodnostáři byli momentálně v úzké symbióze, neboť se chystal sňatek Lubomirského dcery a syna Potockého. Ani královna se nepřestávala snažit o opětovné utužení svazků s velkým maršálkem. Pro naplnění svých plánů byla připravena obětovat *velkou bulawu*, a též hodlala zasnoubit syna Lubomirského se svojí druhou sestřenicí Benediktou. Pod nápořem nových výhod se maršálek uvolil podpořit novou deklaraci o *vivente rege* a též slíbil, že přemluví Potockého k její podpoře. Svou podporu však stále podmiňoval tím, že elekcí nejdříve musí předcházet konvokace se šlechtou, neboť ta se začíná vyjadřovat ve smyslu, že kandidatura je už potvrzena a uchazeč už je stejně vybraný.⁷⁸ Tímto krokem si chtěl Lubomirski samozřejmě pojistit další sympatie šlechty. Královna apelovala hlavně na rychlé ukončení celé záležitosti. Ve svých kalkulech totiž počítala s tím, že rychlé provedení elekcce automaticky vyloučí rakouskou stranu. Hlavní rádcí Marie Ludviky nebyli nadšeni navrhovanou úmluvou a radili královně, aby se opřela hlavně o Litevce a do čela korunního vojska postavila místo velkého maršálka vojvodu ruského Stefana Czarnieckiego. Z hlediska vlivu Lubomirského na šlechtu však nebylo toto řešení možné a dvůr byl nucen uznat, že v dané

⁷⁴ *Vota* skončila 11. května. Chrapowicki, J. A.: *Diariusz*, s. 292.

⁷⁵ Malá pečeť symbolizuje hodnost podkancléře, v tomto případě korunního podkancléře.

⁷⁶ Kochowski, W.: *Historia panowania*, tom II, s. 117; Chrapowicki, J. A.: *Diariusz*, s. 292; též Prybóś, Adam (ed.): *Merkuriusz Polski*. Kraków 1960, s. 232, 330–331.

⁷⁷ Chrapowicki, J. A.: *Diariusz*, s. 292.

⁷⁸ Lubomirski, J.: *Jawnej niewinności manifest*, s. 34.

chvíli je maršálek cennějším spojencem než hrdina ze švédsko – polských válek Czarniecki.⁷⁹

Ani ostatní opoziční magnáti se nezískávali snadno. Velký litevský hejtman Paweł Sapieha, jediný významný litevský hodnostář, který byl proti elekci, vyhlásil, že je ochoten podpořit královské návrhy v případě, pokud pod jeho velení přejde celé litevské vojsko.⁸⁰ Velmi nespolehlivým spojencem zůstal i nadále Jan *Leszczyński*, který byl momentálně uchválen obdržáním malé korunní pečeti, a začínal též výrazněji váhat i litevský podkancléř Aleksandr Naruszewicz, který podléhal agitaci braniborského vyslance Hoverbecka. Pozadu nezůstával ani habsburský vyslanec von Lisola, který přesvědčoval finančními bonusy hlavně velkopolskou šlechtu a do Vídně psal císaři, že se spoléhá na nestálost senátorů.⁸¹

Za atmosféry intrik, vzájemného podezřívání a nenávisti začaly počátkem června provincionální porady,⁸² na kterých se *poslanci* měli vyjádřit k otázce elekce. Jak se dalo předpokládat, souhlasně a bez výhrad se k *vivente rege* vyjádřili jen Litevci, úspěšně zpracovaní kancléřem Pacem, ostatní *poslanci* se tvářili spíše proti a pruská porada se k této ožehavé otázce nevyjádřila. Lubomirského malopolští *poslanci* byli ochotni přijmout elekci jen v rámci své instrukce a syn velkého hejtmana Potockého, Feliks, se dokonce vyjádřil rezolutně proti. Sám hejtman se k synovu postoji vyjádřil v tom smyslu, že on dal slovo za sebe a za svého syna ani za ostatní poslance nezodpovídá.⁸³ Vody ještě více rozbouřil příjezd dalšího odpůrce elekce Bogusława Radziwiłła, který ve své Autobiografii vypovídá: „*Die 1 junii* jsem vjel do Varšavy, nazítří mi dvorská frakce chtěla bránit v zasedání v *izbě* argumentujíc, že jako *minister externi principis* nemám *ad negotia Reipublicae* být *admissus*, ale *firmissimis rationibus conviti* mi museli dovolit zůstat.“⁸⁴ I když se nakonec podařilo za cenu velký peněžních sum Potockého i jeho syna přemluvit, zůstal výsledek provinciálních jednání velkým zklamáním a naznačoval hrozící porážku královské politiky.

Zatímco mezi poslanci probíhala provinciální sezení, nezhálel ani senát. Dne 3. června se k zásadnímu kroku odhodlal král, který viděl, že jeho dosavadní úsilí nepřináší kýžené výsledky. Toho dne přednesl senátu za přítomnosti královny projev, ve kterém při použití veškerého řečnického umu vychvaloval výhody *vivente rege* a francouzské kandidatury. I v tomto projevu byl hlavní důraz položen na zhoubnost interregna. Královské vystoupení patřičně zapůsobilo na přítomné senátory a naprostá většina se jich shodla na schválení elekce, proti

⁷⁹ Kersten, A.: *Stefan Czarniecki* s. 437; Bąkowska, J.: *Szlachta województwa krakowskiego*, s. 36–37; též Ochmann, S.: *Sejmy z lat 1661–1662*, s. 84–85.

⁸⁰ Chrapowicki, J. A.: *Diariusz*, s. 293.

⁸¹ Hirsch, F.: *Der österreichische*, s. 497, 498.

⁸² Bylo to 1. června. Chrapowicki, J. A.: *Diariusz*, s. 294.

⁸³ Ochmann, S.: *Sejmy z lat 1661–1662*, s. 89.

⁸⁴ Radziwiłł, B.: *Autobiografia*, s. 45; O tomtéž píše i Chrapowicki, ale posouvá Radziwiłłův příjezd až na 7. června. Chrapowicki, J. A.: *Diariusz*, s. 295.

zůstávali tvrdošijně jen biskupové kujavský (Czartoryski), chełmiński (Olszowski) a lvovský kastelán Fredo.⁸⁵ První dva žádali, aby se rozhodnutí o nové elekci přeneslo do klidnějších dob, tedy na následující sejm, což z hlediska dvorské politiky nepřicházelo v úvahu. Sejm se doklopýtal do své závěrečné fáze, která byla vyplněna společným jednáním všech tří stran a byla zahájena slavnostním triumfem korunních hejtmanů Potockého a Lubomirského, kdy předávali králi zajatce a praporce ukořistěné při ukrajinském tažení.⁸⁶

Další kritický okamžik nastal 13. června, jelikož to byl oficiálně poslední den sněmování, a proto bylo nutné dohodnout se na prodloužení, což byl často kritický okamžik každého sejmu.⁸⁷ *Izba poselská* tentokrát zachovala chladnou hlavu a poslanci se dohodli na prodloužení sejmu do 25. června,⁸⁸ ale ani schválená prolongace nepřinesla kýžené rozhodnutí. K otázkám reformy a *vivente rege* se *izba* vůbec nedostala, a tak přišlo na řadu další prodloužení tentokrát do 2. července.⁸⁹ V době druhé prolongace se v *izbě* horlivě diskutovalo o odvodech do korunního i litevského vojska a 3. července došlo k dalšímu prodloužení sejmu. Nastala celkem kuriózní situace, protože část poslanců už byla na cestě domů a za daného stavu byli nuceni se vrátit a pokračovat v jednání.

Protože bylo všem jasné, že se sejm schyluje definitivně ke konci, vystoupil král s posledním pokusem prosadit *vivente rege*. Byla to celkem promyšlená volba, neboť dvůr předpokládal, že poslové jsou unaveni dlouhotrvajícím úřadováním, spěchají domů, a proto nebude vystoupení opozice tak ostré jako v počátečních fázích sejmu. Je též pravdou, že se královně podařilo získat rozumným používáním francouzského zlata opozici v *izbě poselské*⁹⁰, ale na druhou stranu ji znepokojovala sílící opozice v senátu, jejíž hlavou byl Lvovský kastelán Fredo. Dokonce existovalo podezření, že za tvrdošijným odporem Lvovského kastelána stojí pletichy Lubomirského, který se stále aktivně pohyboval mezi krakovskými *poslanci* a obecně dával najevo, že by se otázka elekce měla odsunout na jiný sejm. Je velmi pravděpodobné, že si v této chvíli začal vážněji zahrávat s možností vlastní kandidatury, která by byla podporována Habsburky a Braniborskem. Vznětlivá Marie Ludvika byla jednáním vrtkavého maršálka rozhořčena, ale doufala, že je se svými získanými příznivci dostatečně silná k prosazení elekce. Spoléhalo hlavně na Litevce, kteří byli jako jeden muž na královské straně a hrozili, že si v krajním případě zvolí d'Enghiena za litevského velkoknížete, čímž by došlo k rozervání jagellonské unie.⁹¹

⁸⁵ O c h m a n n , S.: *Sejmy z lat 1661–1662*, s. 91.

⁸⁶ K o c h o w s k i , W.: *Historia panowania*, tom II, s. 117; P r y b o ś , A. (ed.): *Mercuriusz Polski*, s. 385–389; též C h r a p o w i c k i , J. A.: *Diariusz*, s. 295.

⁸⁷ Jako nesouhlas s prodloužením bylo v roce 1652 poprvé užito jednotlivcem *liberum veto*. C z a p l i ň s k i , W.: *Dwa sejmy w roku 1652*, s. 122–128.

⁸⁸ P r y b o ś , A. (ed.): *Mercuriusz Polski*, s. 399–400.

⁸⁹ T a m t ě ž , s. 409–410.

⁹⁰ C z a p l i ň s k i , W.: *Opozycja wielkopolska*, s. 20.

⁹¹ T a m t ě ž , s. 21; též K e r s t e n , A.: *Stefan Czarniecki...*, s. 440–443, a O c h -

Dne 4. července došlo k zásadnímu obratu v prosazování elekcce. Král Jan Kazimír vystoupil hned ráno s dalším zásadním projevem tentokrát před společným shromážděním všech senátorů a poslanců.⁹² Nepřítel elekcce *vivente rege* Bogusław Radziwiłł zprostředkoval nešťastný průběh královského projevu: „*Die 9 julii* navrhoval sám Král J.M. *materiam electionis* pan kárajíc pana Lubomirského, maršálka korunního. Tady, že když o té věci začal Král J.M. mluvit, nejdříve mu spadl klobouk a odkutálel se přes půl senátorské izby, potom mu v půli řeči vypadlo z rukou žezlo, a když na závěr vstával z křesla, málem zakopl o psa, to všechno měli lidé za *pro malo omine*. Jakož i toho dne byla zničena navrhovaná elekcce.“⁹³

Z popisu litevského podkoního může připadat celá záležitost s projevem poněkud humorná, ale královské vystoupení poslance zaskočilo a po jeho skončení nastalo mrtvolné ticho, čehož chtěl využít sejmový maršálek Michał Radziwiłł a pokusil se přečíst elekční konstituci. Naneštěstí pro královskou politiku se opozice rychle probrala ze šoku a jeden z poslanců se postavil proti čtení s tím, že maršálek nemá právo představit konstituci, na které se *izba* neshodla.⁹⁴ Opozice se ozvala i ze senátorských řad, jejím hlavním představitelem byl samozřejmě neúnavný Lvovský kastelán Fredo, k němuž se připojil i poznaňský kastelán Grzymułtowski. Nepomohla ani další hrozba Litevců, že dojde k rozervání Rzeczypospolité. Atmosféra vzájemného napadání a osočování panovala po celý den, a když se *poslanci* začali ohánět svými instrukcemi, tak se opoziční řady ještě rozrostly. Bylo jasné, že za nastalé situace ke shodě nedojde, a tak padlo rozhodnutí pokračovat v rozpravách další den. Ten začal podobně jako předchozí, většina senátorů byla připravena schválit konstituci, ale narazilo se na tvrdošíjný odpor Freda. Z dnešního hlediska se zdá odpor Lvovského kastelána nepochopitelně zarputilý, ale pro řadové představitele polské šlechty byl Fredo příkladem všech šlechtických ctností: „Pouze jeden je skutečně hoden nesmrtelné paměti i příkladu ctnosti polské, Fredo, zprotivil se té pekelné fúrii a statečně se postavil i za cenu ohrožení zdraví (protože mu od královny hrozí mnoho nebezpečnosti)“, pochvaluje si šlechtický pamětník.⁹⁵ Fredův příklad strhl i jiné senátory

m a n n , S.: *Sejmy z lat 1661–1662*, s. 107–108.

92 Co se týče data 4. července, záznamy v jednotlivých denících, korespondencích i v literatuře se velmi různí. Většina šlechtických deníků se shoduje na jmenovaném dni: C h r a - p o w i c k i , J. A.: *Diariusz...*, s. 297, a také korespondence francouzského vyslance Antoina de Lumbres, ze které vychází autorka monografie sejmu Stefania O c h m a n n , potvrzuje toto datum. Ale existují výjimky jako třeba Radziwiłłova Autobiografie, ve které posouvá autor královskou řeč až na 9.července: R a d z i w i ł ł , B.: *Autobiografia*, s. 46. Z něho zase vychází W ó j c i k , jakožto autor monografie o králi Janu Kazimírovi, W ó j c i k , Z.: *Jan Kazimierz*, s. 142. Wespasjan Kochowski posouvá termín královského projevu až na 17. červenec: K o c h o w s k i , W.: *Historia panowania*, tom II, s. 120–123.

93 R a d z i w i ł ł , B.: *Autobiografia*, s. 46.

94 O c h m a n n , S.: *Sejmy z lat 1661–1662*, s. 111; též O c h m a n n - S t a - n i s z e w s k a , S. – S t a n i s z e w s k i , Z.: *Sejmy*, tom I, s. 315.

95 Ł o ś , J.: *Pamiętniki*, s. 73. Fredo dokonce tvrdil: „Jako nemohou být na nebi dvě slunce, tak v jednom království nemůžou mít ke spokojenosti dva krále... vůle je setrvávat při dáv-

a během rozprav se na jeho stranu přidali i Grzymułtowski a Wielopolski. Nebylo v královské moci je přesvědčit, aby s elekcí souhlasili. Postoj opozičníků se vcelku pochopitelně přenesl i do *izby poselské*, kde se v odpoledním jednání nacházelo na třicet nespokojenců. Nejhorlivějšími byli už tradičně *poslanci* velkopolské a sandoměřské. Intervenovat u opozice zkoušel dokonce dvorský maršálek Opa-liński a krakovský biskup Trzebicki, tedy magnáti, kteří sice nebyli přívrženci francouzské kandidatury, ale obecně souhlasili se zásadou *vivente rege*. Vše bylo marné a rozhodnutí nepadlo 5. ani 6. července,⁹⁶ který byl posledním dnem sejmů věnovaným elekcí. Politika královského dvora se ukázala momentálně neproveditelná a odsunutá na další sejm, na kterém se dal očekávat ještě tužší odpor.⁹⁷

Bylo zde krátce nastíněno existující podezření, že za tvrdošijným odporem Freda stál velký maršálek Lubomirski. Jeho aktivita v rozhodujících fázích sejmů byla takřka nulová. Jediným činem, kterým na sebe upozornil, byla návštěva u královny, na které upozorňoval na nemožnost překonání opozice a navrhoval uspořádání mimořádného sejmů, který by se zabýval jen problematikou elekcí. Královna velmi těžko ukřývala rozhořčení z opatrného postoje velkého maršálka. Měla jemu a Janovi Leszczyńskému za zlé, že v době nejprudších sporů o elekcí zachovali oba výmluvné mlčení. Je těžké spekulovat, proč se Lubomirski zachoval právě takto, ale pravděpodobně byl jako znalec názorů šlechty přesvědčen o momentální nepravděpodobnosti prosazení královských plánů a jako dobrý politik si chtěl udržet neutrálnost, která mu skýtala v budoucím vývoji polských poměrů širší možnosti než vyhraněný postoj. Chování velkého maršálka nebylo v magnátských kruzích nijak neobvyklé a potvrzovalo, že úmysl královny postavit prosazování *vivente rege* na magnaterii nebyl šťastný nápad.

Sejm pokračoval ještě zhruba týden,⁹⁸ ale zbývající období bylo vyplněno starostmi o sehnání prostředků na výplaty žoldů pro korunní a litevská vojska.⁹⁹ Dalšími body posledních dnů sněmování byla otázka vydání či nevydání Elblągu, který měl být zastaven kurfirťovi za pomoc proti Švédům, a případné uzavření míru s Moskevskou Rusí.

I přes velmi příznivou vnitropolitickou situaci, v porovnání s předchozím i budoucím obdobím, se kvůli zásadnímu odporu několika senátorů nepodařilo kýmžené reformy prosadit. Na sejmů 1661 je patrné, jak nesmyslně zhoubná byla zásada jednomyslnosti. V rozhodující fázi sejmů se postavil proti elekcí jediný

ných právech a nijak je nenarušovat, vůle je blažit je, být moudrým“, K o c h o w s k i , W.: *Historia panowania*, tom II, s. 124, 125.

⁹⁶ C h r a p o w i c k i , J. A.: *Diariusz*, s. 297.

⁹⁷ C z a p l i ń s k i , W.: *Opozycja wielkopolska*, s. 22–23; též O c h m a n n , S.: *Sejmy z lat 1661 – 1662*, s. 116.

⁹⁸ Do 16.7., C h r a p o w i c k i , J. A.: *Diariusz*, s. 298; P r y b o ś , A. (ed.): *Merkuriusz Polski*, s. 430; též od J. A. Morsztyna pro J. Lubomirského, 17. VII. 1661, in: O c h m a n n - S t a n i s z e w s k a , S. (ed.): *Listy*, s. 215

⁹⁹ „Sejm jeszcze się nie skończył, choć tylko materiam obrony i zapłaty wojska szczególnie stany koronne traktują...wsztyky insze materyje które tylko mogą *moram pati*, na inszy czas odłożene będą“. P r y b o ś , A. (ed.): *Merkuriusz Polski*, s. 420.

senátor a svým počínáním zhatil všechny podstatné královské plány. Konečné rozhodnutí bylo odsunuto na další sejm a bylo jasné, že opoziční strana na něm bude zase o něco silnější. Už během poslední fáze sejmu dorazily do Varšavy zprávy o vznikajících vojenských konfederacích. Řešení této zásadní problematiky ochromilo jednání následujících sejmů a v podstatě zatlačilo reformní otázky do pozadí. Pro následující polský vývoj je určující, že právě zde se vážně pokroutily vztahy mezi královským párem a velkým maršálkem a začala mezi nimi klíčit silná nedůvěra. Maršálek se svým vlašným přístupem k elekcí vydal na cestu, která ho později přivedla k povstání proti královskému majestátu a do exilu ve Slezsku. Ani zarputilý postoj královny Marie Ludviky mu případný pokus o návrat do poměrů před sejmem, které se vyznačovaly vzájemnou důvěrou a respektem, příliš neusnadnil.

Neúspěch politiky královského páru neznamenal sice ukončení reformního úsilí, ale v kontextu následujících událostí se jednalo o promarněnou šanci. V letech 1660 – 1661 totiž opravdu nastalo po válečných zmatcích všeobecné uklidnění zahraniční politické situace. Dokonce se zdálo, že na východních bojištích přebírají polsko – litevská vojska iniciativu. Krátce zhodnoceno, olivský na jaře 1660 i skvělá vítězství Czarnieckého nad Moskvou a Lubomirského nad kozáky na podzim téhož roku, měli potenciál poskytnout vnitrostátním reformám kýžený prostor. Prostor, který je od roku 1662 opětovně zaplněn bouřícím se vojskem a revoltujícím korunním maršálkem Lubomirským. Prostor, který se už pozdějším panovníkům Rzeczpospolité nepodařilo nalézt.

THE ATTEMPTS TO ENFORCE VIVENTE REGE IN THE POLISH – LITHUANIAN STATE ON THE DIET SESSIONS IN THE YEAR 1661

The article constitutes an attempt to analyze the policy of the Polish king Jan Kazimir (1648 – 1668) between the peace of Oliwa (april 1660) and the diet session (may/june 1661). The disasters in the first half of Jan Kazimir's reign helped his efforts with the home reforms, the main obstacle was the war against Sweden. After peace of Oliwa the royal policy become possible. The enforcement of the royal's policy proceed in the several phases. The main battle of the royal party and the opposition was realized during the diet session in the year 1661. The fact, that royal policy wasn't enforced, had number of reasons. The main reasons was overtrusting the magnates (Lubomirski, Leszczyński), that at the turning points of the diet sessions had not supported king and his policy. The period after the end of the diet session was influenced by the rebellion of the Lithuanian and Crown troops, so that problems of the election vivente rege was sidetracked. The failure of the royal couple policy made the end to the reformative efforts and in the context of the following events – it was a wasted chance.

